

بررسی درونمایه اشعار کودک و نوجوان در دهه نود

مریم محمدی، مرتضی محسنی*، غلامرضا پیروز، احمد غنی پور ملکشاہ
گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبانهای خارجی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

سال هفدهم، شماره هفتم، مهر ۱۴۰۳، شماره پی در پی ۱۰۱، صص ۲۷۶-۲۵۳

DOI: <http://10.22034/bahareadab.2024.17.7498>

نشریه علمی سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب سابق)

چکیده:

زمینه و هدف: درونمایه یا محتوا، اندیشه اصلی و جوهره آثار ادبی است که عناصر سازنده آنها را به هم پیوند میدهد. پژوهش پیش رو با این هدف به نگارش درآمد تا اندیشه‌های موجود در اشعار کودک و نوجوان را در دهه نود، دریابد؛ به این منظور، دویت جلد کتاب شامل یک هزار و نهصد و سیزده قطعه شعر از شصت شاعر مورد بررسی قرار گرفت و مشخص شد که شاعران در این دوره بیشتر چه مضامین و موضوعاتی را مورد استفاده قرار داده‌اند.

روشها: در این پژوهش بر اساس منابع کتابخانه‌ای و روش تحلیلی-توصیفی، به بررسی محتوای شعر کودک و نوجوان در دهه نود پرداخته شد.

یافته‌ها: پس از مطالعه و بررسی، اشعار مورد نظر، در دسته‌هایی با مضمونهای احساسی، تربیتی-اخلاقی، سرگرمی، دینی، طبیعت‌گرایی، سیاسی-اجتماعی و آموزشی-علمی، مورد مطالعه قرار گرفت و درونمایه و تحولات هریک از مضامین، در مسیری ده ساله نشان داده شد.

نتیجه‌گیری: نتایج این پژوهش ناظر بر این است که مضمونهای احساسی و سرگرم کننده و شاد، به ترتیب رتبه‌های اول و دوم و درونمایه تربیتی-اخلاقی کمترین بسامد را به خود اختصاص داده است. این امر ناظر بر این است که طبع پاک کودک و نوجوان بیش از هر مضمونی، به احساسات پاک و درونمایه‌های آرمش‌بخش نیازمنداست. مضامین سرگرم‌کننده و شاد که رتبه‌ی دوم را در این بررسی احراز کرد حاکی از آن است که سن کودک اقتضای شادی می‌کند و باید با موضوعهای شاد در رشد او نقش‌آفرینی کرد. قرار گرفتن مضامین تربیتی-اخلاقی در رتبه آخر میتواند گویای این نکته باشد که شاعران دریافته‌اند برای کودک و نوجوان هرگونه نسخه‌پیچیدن و مانند بزرگان با آنان رفتار کردن و موضوعهای جنّی را برای آنان طرح کردن کمتر مورد اقبال کودکان و نوجوانان قرار میگیرد. وانگهی میزان بسامد این مضامین نشان میدهد شاعران کودک و نوجوان کوشیده‌اند نسبت به قبل درکی درست‌تر از نیازهای روحی و روانی مخاطبان خود داشته باشند.

تاریخ دریافت: ۱۹ آذر ۱۴۰۲

تاریخ داوری: ۲۱ دی ۱۴۰۲

تاریخ اصلاح: ۰۶ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۲۲ اسفند ۱۴۰۲

کلمات کلیدی:

ادبیات کودک و نوجوان، شعر، دهه نود، درونمایه.

* نویسنده مسئول:

mohseni@umz.ac.ir

۳۵۳۰۲۰۰۰ (۹۸ ۱۱)

ORIGINAL RESEARCH ARTICLE

An analysis of the content of the poems of Children and Adolescents in the nineties

M. Mohammad, M. Mohseni*, Gh. Pirouz, A. Ghanipour Malekshah

Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Mazandaran University, Babolsar, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 10 December 2023

Reviewed: 11 January 2024

Revised: 26 January 2024

Accepted: 12 March 2024

KEYWORDS

children's and adolescent literature, poetry, nineties, theme.

*Corresponding Author

✉ mohseni@umz.ac.ir

☎ (+98 11) 35302000

ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: The theme or content is the main idea and essence of literary works that connects their constituent elements together. The upcoming research was written with this purpose to find out the ideas within the poems of children and adolescents in the nineties; For this purpose, two hundred volumes of books including one thousand nine hundred and thirteen poems of sixty poets were examined and it was determined that what themes and topics were used by poets within this period.

METHODOLOGY: In this research, based on library sources and analytical-descriptive method, the content of children's and adolescent's poetry in the nineties were investigated.

FINDINGS: After studying and examining, the intended poems were studied in categories with emotional, educational-moral, entertainment, religious, naturalism, political-social, and educational-scientific themes, and the theme and developments of each of the themes, were shown within a Ten years old path.

CONCLUSION: The results of this research show that the emotional, entertaining and happy themes have the first and second ranks, respectively, and the educational-moral theme has the lowest frequency. This shows that the pure nature of children and teenagers needs pure feelings and comforting themes more than any other theme. The entertaining and happy topics that ranked second in this survey indicates that children's age requires happiness and happy topics should play a role in their development. The placement of educational-moral themes in the last rank can be indicative of the fact that poets have realized that writing any kind of prescription for children and teenagers, treating them like adults and raising serious issues for them is less popular with children and adolescents. Also, the scale of frequency of these themes shows that poets of children and adolescent poems have tried to have a more accurate understanding about the psychological needs of their audience than before.

DOI: <http://10.22034/bahareadab.2024.17.7498>

NUMBER OF REFERENCES	NUMBER OF TABLES	NUMBER OF FIGURES
37	8	0

مقدمه

هنر، تجلی عواطف و احساسات بشری است؛ چنانکه اگر عواطف فرد در واژگان و ترکیبات زبان تجلی کند، زبان خیال‌انگیز یا ادبیات پدید می‌آید و هنگامی که مجموعه تظاهرات هنری در گروه یا ملتی جلوه‌گر میشود، نشاط اجتماعی و انگیزه انجام وظیفه را ارتقا میبخشد و افراد جامعه از خرد و کلان به شوق رسیدن به آرمان‌های فردی خود و پیشرفت جامعه بیش از پیش همت میورزند.

در آفرینش آثار هنری، علم و هنر به هم آمیخته‌اند. هنرمند با توجه به شناخت علوم مرتبط با هنرش است که میتواند به آفرینش آثار هنری دست بزند. با توجه به مفهوم هنر که تجلی خارجی اندیشه‌ها و احساساتی نیرومند است که انسان آنها را تجربه میکند، میتوان گفت: ادبیات، هم هنر است و هم علم؛ هنر و علمی که اندیشه‌ها و احساسات هنرمند را با کلمات و به دو صورت نظم و نثر بیان میکند و شاعران، نویسندگان و سخنوران را بر آن میدارد تا علاوه بر استعداد ذاتی خود با تکیه بر دانش ادبی بتوانند به شکلی هنرمندانه در شعر و نثر هنرنمایی کنند و آثاری با مضامین و درونمایه‌های متفاوت پدید آورند. به دنبال شکل‌گیری ادبیات کودک و نوجوان بعد از مشروطیت، لزوم مطالعه و شناخت کودک و نوجوان به عنوان موجودی مستقل به صورت جدی‌تر مورد توجه کارشناسان فرهنگی و تربیتی قرار گرفت و لزوم بهره‌گیری از آن به عنوان امری بسیار مهم، مؤثر و جذاب مورد تأکید فراوان واقع شد.

از آن‌جا که کودکان و نوجوانان، امید فردا و آینده‌سازان جامعه به‌شمار می‌آیند ضرورت آموزش و تربیت آنها براساس فرهنگ پویا و انتقال مفاهیم ارزشمند ملی، در هر دوره‌ای احساس میشود. به همین دلیل شاعر یا نویسنده با آگاهی از تأثیراتی که قرار است با مطالبی که مینویسد روی مخاطب خود بگذارد به نوشتن اقدام میکند و کتابهایی را برای آنها تألیف یا ترجمه میکند که علاوه بر داشتن زبانی ساده و شیوا، با نیازهای درونی آنها متناسب و هماهنگ باشد و به کنترل هیجانات و احساسات، افزایش آگاهی، اعتماد به نفس، رشد عاطفی، فکری، فرهنگی و... کودک و نوجوان کمک کند.

شاعر آگاه میداند که با چه ظرافت و مهارتی باید مفاهیمی را که میخواهد انتقال دهد به کار گیرد تا بیشترین تأثیر را بر مخاطب خود بگذارد. او با در نظر گرفتن عوامل متعددی مثل: اوضاع اجتماعی و شرایط روحی و روانی، علاوه بر خواسته‌های هر گروه سنی، با زبان و لحنی مناسب، به سرودن دست میزند و اشعاری میسراید که ترجمان دل مخاطب است. این امر زمانی تحقق می‌یابد که شاعران، خردمندان و روانشناسان، آثاری مناسب پدید آورند. در این پژوهش با توجه به اهمیت محتوای اشعار کودکان و نوجوانان، مضامین به کار گرفته شده و تغییرات آن در این دوره نسبت به دوره‌های قبل مورد بررسی قرار میگیرد.

قلمرو پژوهش

محدوده پژوهش این مقاله، اشعار کودک و نوجوان منتشر شده در دهه نود است. جامعه آماری محدوده مطالعه شده، دویست جلد کتاب از شصت شاعر است. ملاک انتخاب این شاعران، گستردگی فعالیتی است که در این دهه داشته‌اند.

شاعرانی که آثارشان مورد بررسی قرار گرفت عبارتند از: ۱. مجتبی احمدی ۲. مریم اسلامی ۳. سودابه امینی ۴. علی باباجانی ۵. غلامرضا بکتاش ۶. مژده پاک‌سرشت ۷. علی‌اکبر پور رسول ۸. محمود پوروهاب ۹. حسین تولایی ۱۰. رضا حسن‌زاده کواکی ۱۱. عباس جهانگیریان ۱۲. سید بشیر حسینی ۱۳. الهام زاوه حسینی ۱۴. رودابه حمزه‌ای ۱۵.

علی اکبر حلیمی ۱۶. هادی حوری ۱۷. علی خاکبازان ۱۸. علی خمسه‌ای قزوینی ۱۹. نسرين خنجری ۲۰. لیلیا خیامی ۲۱. زهرا داوری ۲۲. مهدی رازی ۲۳. مصطفی رحماندوست ۲۴. نرجس رحیمی ۲۵. طیبیه رضوانی ۲۶. شاهین رهنما ۲۷. مریم زر نشان ۲۸. مریم زندی ۲۹. فاطمه سالاروند ۳۰. عباسعلی سپاهی یونسی ۳۱. طیبیه شامانی ۳۲. آتسا شاملو ۳۳. افسانه شعبان‌نژاد ۳۴. اسدالله شعبانی ۳۵. کمال شفيعی ۳۶. حمیدرضا شکارسری ۳۷. طاهره شهبای ۳۸. یحیی علوی فرد ۳۹. مینو کریم زاده ۴۰. ناصر کشاورز ۴۱. داوود کیانیان ۴۲. داوود لطف الله ۴۳. مهدی مرادی ۴۴. معصومه مرادی ۴۵. مهدی مردانی ۴۶. مسعود ملک‌یاری ۴۷. بیوک ملکی ۴۸. زینتا ملکی ۴۹. زهرا موسوی ۵۰. انسیه موسویان ۵۱. سعیده موسوی‌زاده ۵۲. جعفر مهبیاری ۵۳. حبیب نظاری ۵۴. زینب نیکخواه آزاد ۵۵. بابک نیک‌طلب ۵۶. مریم هاشم‌پور ۵۷. منیره هاشمی ۵۸. سید سعید هاشمی ۵۹. احمد مریدی‌زاده ۶۰. حسین فدایی‌حسین.

آثار بررسی شده به شرح زیر است:

۱. پاهای تو منهای یک، سی شعر سی ضرب المثل ۲. شعرهایی درباره نیکی به پدر و مادر ۳. شعرهایی درباره شکرگزاری ۴. شعرهایی درباره امانت‌داری ۵. شعرهایی درباره مراقبت از خود ۶. شعرهایی درباره خوش قولی ۷. شعرهایی درباره راستگویی ۸. شعرهایی درباره حقوق همسایه ۹. شعرهایی درباره رازداری ۱۰. شعرهایی درباره پاکیزگی ۱۱. شعرهایی درباره روزه ۱۲. شعرهایی درباره نماز ۱۳. شعرهایی درباره قرآن ۱۴. کجا یه دوست خوب هست؟ ۱۵. کجا بگم همیشه؟ ۱۶. کجا کمک بگیرم؟ ۱۷. کجا بگم ببخشید؟ ۱۸. کجا تحمل کنم؟ ۱۹. می‌ترسم نمی‌ترسم ۲۰. مهم هست مهم نیست ۲۱. حرف بزنم جیغ نزنم ۲۲. میتونم نمیتونم ۲۳. میدونم نمیدونم ۲۴. چی میخوام چی نمیخوام ۲۵. دامادی آقا کلاغه ۲۶. صدای بال لک‌لک‌ها ۲۷. نه نه نه کی گفته؟ ۲۸. دختر آقا لک‌لک ۲۹. خداحافظی در خیابان پاییز ۳۰. مواظب خودمم ۳۱. لولوی پشت شیشه ۳۲. داد میزنم بابا بیا ۳۳. میهمان غار ۳۴. پسر اردیبهشت ۳۵. فصل آهو و کبوتر ۳۶. منهای یک ۳۷. احترام گلها ۳۸. کلاغ میله‌میله ۳۹. درخت اجازه داده ۴۰. با دو چشمم می‌چشم ۴۱. حال غنچه خوب است ۴۲. مگر لب زیپ دارد ۴۳. در دلم دریا بریز ۴۴. بوسیدن ماه ۴۵. یک فنجان شعر ۴۶. قول میدم بزرگ نشم ۴۷. پرنده با ترانه‌اش نفس کشید ۴۸. سکوت خیس درختان ۴۹. با تو هوا خوب است ۵۰. دم‌پایی خورشید ۵۱. قهرهای خوشمزه ۵۲. حرف آبی آخر ۵۳. شانه دورترین مترسک ۵۴. نقل ضحاک ماردوش ۵۵. ائل مثل دنگ دنگ ۵۶. ای کودک مسلمان بشنو پیام قرآن ۵۷. بسیجیم بسیجی ۵۸. آدامس که پا نداره ۵۹. دست بزنم به قلیون؟ ۶۰. دست بزنم به چاقو؟ ۶۱. دست بزنم به کبریت؟ ۶۲. آقا مهدی جان سلام ۶۳. همنازی نسیم و برگ ۶۴. قوقولی قوقو ۶۵. کوچ ستاره ۶۶. پیرمرد و ببر ۶۷. نماز شکوفه‌های زندگی ۶۸. مهمان جا مانده ۶۹. به فکر رفتگرها باش ۷۰. یک قاچ هندوانه ۷۱. انوره و منوره ۷۲. قهرمان بی تفنگ ۷۳. مرد دریا ۷۴. کودکی از بیت حانون ۷۵. لالا کن لولو لولو کوچولو ۷۶. خنده‌ی ما قشنگه ۷۷. به نام دوستم خدا ۷۸. خاک دلیران ۷۹. آلبوم عکس بابا ۸۰. صدآفرین بر شما ۸۱. آقای مهربون ۸۲. زائر کوچولو ۸۳. مامان فرزانه من ۸۴. رفیق خدا ۸۵. لالایی چفیه‌ها ۸۶. آپارتمان‌نشینی ۸۷. دندان‌پزشکی ۸۸. شوق پرواز ۸۹. خدای آسمون صاف و آبی ۹۰. هرکسی حقی داره ۹۱. یک بابا و یک مامان ۹۲. خدا چی آفریده ۹۳. غمهای قلابی ۹۴. پشت دریاها کجاست؟ ۹۵. حوصله‌ام پیش تو جا مانده است ۹۶. خوش به حال من ۹۷. آنی مانی ۹۸. شب که می‌شه کلاغا ۹۹. نه نخ شدم نه خرس ۱۰۰. دوست مهربون ۱۰۱. مسافر سپیده‌دم ۱۰۲. دم گربه‌ها را بکش ۱۰۳. قچ قچ ۱۰۴. راه مشقی ۱۰۵. مثل مادر مهربان ۱۰۶. دلم تنگ تنگ است ۱۰۷. بانوی بارانها ۱۰۸. هزار و ششصد و پانصد ۱۰۹. پسته‌های بانمک ۱۱۰. ولیعهد شام ۱۱۱. لالا گلدون لالا ماهی ۱۱۲. شاعر آپارتمان تنهاست ۱۱۳. کفش توری گل بلوری

۱۱۴. یک شعر بی‌طاقت ۱۱۵. کی بود کی بود زنبوری بود ۱۱۶. کی بود کی بود گوزنی بود ۱۱۷. کی بود کی بود خروسی بود ۱۱۸. چتری از گلبرگ‌ها ۱۱۹. پرنده‌های شعر من ۱۲۰. هپلی‌هپو و یک سیب ۱۲۱. هپلی‌هپو و خاله بزی ۱۲۲. هپلی‌هپو و مترسک ۱۲۳. هپلی‌هپو خواب میبینه ۱۲۴. هپلی‌هپو آش میخواد ۱۲۵. هپلی‌هپو تو مزرعه ۱۲۶. هپلی‌هپو و هفت‌سین ۱۲۷. رستم به باغ پسته ۱۲۸. رستم به باغ انجیر ۱۲۹. رستم به باغ پرتقال ۱۳۰. رستم به باغ گردو ۱۳۱. رستم به باغ زردآلو ۱۳۲. رستم به باغ شاتوت ۱۳۳. نخودی نرو تو دیگ آش ۱۳۴. لالالا ابر پاره ۱۳۵. پولک به پولک ۱۳۶. ای میهن من ایران ۱۳۷. باغ نقاشی ۱۳۸. مورچه‌های پاپتی ۱۳۹. گربه یک مهندس است ۱۴۰. هر گلایی یک چراغ ۱۴۱. روزهای منحنی ۱۴۲. در سکوت ماسه‌ها ۱۴۳. در صدای هر پرنده‌ای ۱۴۴. اگر درختان پای رفتن داشتند ۱۴۵. تلنگر باران ۱۴۶. شبیه صبح خرداد ۱۴۷. کلاغ و عینک من ۱۴۸. مورچه‌های لواشکی ۱۴۹. مثل عروسکها ۱۵۰. تو هم خودت درختی ۱۵۱. معنی گنجشک ۱۵۲. هویج کوچک هویج بزرگ ۱۵۳. تولد سفید ۱۵۴. رستم بالا مورچه بود ۱۵۵. رستم بالا انار بود ۱۵۶. رستم بالا سیب بود ۱۵۷. قد سر سوزن ۱۵۸. این عروسک مال کیه؟ ۱۵۹. کنار ایستگاه دل ۱۶۰. ساعت بدون تیک‌تاک ۱۶۱. آوازهای سیب‌زمینی ۱۶۲. نامی برای اره‌ماهی ۱۶۳. صدای پنجره می‌آید ۱۶۴. روی دوش ابر ۱۶۵. دلتنگیهای یک آپارتمان ۱۶۶. پشت سر پاییز ۱۶۷. سکوت به زبان مادری ۱۶۸. روزهای کودکی یک پیامبر ۱۶۹. سربازان کوچک ۱۷۰. امیر ارسلان نامدار ۱۷۱. چرا تو سنگی؟ ۱۷۲. بوق سگ ۱۷۳. زندگی با دور تند ۱۷۴. دو دست کوچک من ۱۷۵. چهارشنبه‌های بستنی ۱۷۶. کتاب خوردنی ۱۷۷. آب و تاب ۱۷۸. گول پرخور ۱۷۹. مرغ همسایه غاز است ۱۸۰. اقراره و مقاره این‌جا مدیر نداره ۱۸۱. خدا نقاش خوبی است ۱۸۲. سلام سلام بچه‌ها ۱۸۳. کیسه‌خواب کوچک من ۱۸۴. یک دقیقه ۱۸۵. بی چکمه و چتر ۱۸۶. خدا تسبیحی از گنجشک دارد ۱۸۷. به سپیدی برف ۱۸۸. خواهرم پرنده شد ۱۸۹. با فرقه‌ها به شادی باد بگرد ۱۹۰. میو میو تشکر ۱۹۱. هم روزنامه هم کلوچه ۱۹۲. یک قوری پر از قور ۱۹۳. تولدم مبارک ۱۹۴. من بدو پنگوئن بدو ۱۹۵. بفرما آب انار ۱۹۶. خدا جونم تو خیلی مهربونی ۱۹۷. کفشی به رنگ دریا ۱۹۸. خوش به حال رودخانه ۱۹۹. اسب حنایی ۲۰۰. از نوک خودکار من گل می‌چکد.

پیشینه پژوهش

درباره محتوای اشعار کودک و نوجوان در دهه نود پژوهشی دیده نشد؛ اما پژوهشهایی که در دهه‌های هفتاد و هشتاد با موضوع بررسی مضامین اشعار کودک و نوجوان انجام شده است عبارتند از:

الف. بررسی محتوایی شعر کودک در دهه هفتاد (گروه‌های سنی الف، ب، ج) از سید مهدی زرقانی و محبوبه عباس‌پور نوغانی (۱۳۸۶)، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد. در این بررسی درصد فراوانی هر مضمون از سوی نویسندگان مشخص گردید و در عین حال فراوانی هر موضوع در اشعار گروه‌های سنی «الف»، «ب» و «ج» معلوم شد.

ب. «تحلیل و بررسی مضامین اشعار در مجلات کودک دهه هشتاد» جهان‌دوست، سبزی‌علی، صادقی‌مهر، نسری‌ن و علی صفایی، ۱۳۹۶، مجله علمی- پژوهشی مطالعات ادبی کودک دانشگاه شیراز، سال هشتم، شماره اول. در این بررسی ۵۹۹ شماره از مجله‌های کودک توسط نویسندگان، مورد بررسی قرار گرفت و مشخص شد که کدام مضمون از نظر فراوانی و بسامد نسبت به دوره‌های قبل تغییر داشته است.

ج. «بررسی مضامین اشعار کودکان و نوجوانان در دهه هشتاد با تکیه بر شاعران مشهور این دوره» ۱۳۹۵، نشریه مطالعات ادبیات کودک، سال هشتم، شماره ۱، پیاپی ۱۵، صص ۶۹-۹۲، از رحمت وهاب‌زاده. در این پژوهش،

مضامین اشعار کودک برجسته‌ترین شاعران دهه هشتاد مورد بررسی قرار گرفت و مهمترین عناصر شعر کودک و نوجوان در این دهه شناسایی شده است.

د. رساله «بررسی و تحلیل فرم و محتوای شعر کودک و نوجوان»، ۱۳۹۵، از پیام فروغی راد، دانشگاه محقق اردبیلی، مقطع دکتری تخصصی. در این پژوهش، اشعار کودک و نوجوان در دو بخش فرم و محتوا به طور مجزاً مورد بررسی قرار داد. در بخش فرم، به مباحثی مانند وزن، زبان اشعار، صورخیال، آرایه‌های ادیبی مانند استعاره، تشبیه، مجاز، کنایه و... و در بخش محتوا به بررسی درونمایه‌های گوناگون اشعار پرداخته شد.

پرسشهای پژوهش

۱. در اشعار کودک و نوجوان در دهه نود، چه درونمایه‌هایی بازتاب یافته است؟
۲. بیشترین و کمترین بسامد این درونمایه‌ها مربوط به کدام مضمون است؟

شیوه پژوهش

در این پژوهش بر اساس منابع کتابخانه‌ای و روش تحلیلی-توصیفی، به بررسی محتوای شعر کودک و نوجوان در دهه نود پرداخته شد. در این پژوهش، ۲۰۰ جلد کتاب شامل ۱۹۱۳ قطعه شعر از شصت شاعر مورد بررسی قرار گرفت و بعد از پاسخ به پرسشها، مشخص شد که شاعران در این دوره بیشتر چه مضامین و موضوعاتی را مورد استفاده قرار داده‌اند و در پایان، بعد از تحلیل مضامین، بسامد هر یک از مضمونها، به‌صورت نمودار نشان داده شد.

چارچوب مفهومی

در بررسی اشعار کودک و نوجوان علاوه بر فرم، محتوا نیز دارای اهمیت است. دقت در انتخاب مفاهیم به این علت که تأثیر فراوانی بر ذهن و اندیشه کودکان و نوجوانان میگذارد، شایان توجه است. درونمایه این نوع اشعار باید متناسب با سطح درک، آگاهی و سن آنها باشد تا بتواند باعث پرورش ذوق، عاطفه، احساس، هیجان و تخیل آنان گردد. به نیازهایی که دارند پاسخ دهد و آرامش را برایشان به ارمغان آورد. همین نکته‌های حساس است که سرایش را برای شاعران کودک و نوجوان سخت‌تر می‌کند و میان این اشعار با اشعار بزرگسالان تفاوت‌هایی پدید می‌آورد. «تفاوت شعر کودک و نوجوان با شعر بزرگسالان، در جهان‌بینی و نگاه خاص کودک به زندگی است که سبب تفاوت در درونمایه‌ی شعر کودک میشود و تخیلی متفاوت از جنس تخیل بزرگسالان را در پی دارد.» (قرزل‌ایاق، ۱۳۷۲، ص ۲۲۲). عده‌ای از شاعران تمام تلاششان در جهت به دست آوردن رضایت بزرگسالان است و به اشتباه بر این باورند که چون مخاطبان کودک و نوجوان کم سن هستند و درک درستی از مسائل ندارند میتوانند هر شعری را به آنان تحمیل کنند. اتفاقاً برای این گروه کم‌تجربه و پاک‌سیرت باید آثاری آفرید که دارای کیفیتی بهتر و سازنده‌تر نسبت به بزرگسالان باشد و چیزی کمتر از آنچه برای بزرگسالان در نظر گرفته میشود نداشته باشند.

باتوجه به مطالب مطرح شده و مطالعات صورت گرفته، درونمایه اشعار کودکان و نوجوانان بیشتر، دربرگیرنده مضامین احساسی است که گویای تجربه‌های احساسی تلخ و شیرین آنان از اجتماع است؛ مضامین سرگرم‌کننده که باعث شادی و نشاط آنان میشود؛ مضامین اجتماعی که از مسائل پیرامون زندگی کودک، همچون فقر، تورم اقتصادی، زباله‌گردی، کودک کار، آلودگی و... صحبت میکند. مضامین دینی که پاسخی مناسب به پرسشهای دینی درباره چیسستی و چگونگی خدا و... است. و مضامین دیگر مانند مضامین سیاسی، آموزشی، اخلاقی، طبیعت‌گرایی.

اشعار دربرگیرنده این مفاهیم، با زبانی ساده شبیه آنچه در گفتگوهای روزانه انجام میشود، بیان میگردد. انتخاب واژه‌های ظریف، جمله‌بندیهای درست و لحن مناسب از موارد دیگری هستند که در ایجاد ذوق و اشتیاق در کودک و نوجوان و علاقمند کردن آنان به مطالعه و انتقال پیامی که در شعر وجود دارد میتواند مفید و سازنده باشد. در تقسیم‌بندیهای انجام شده گاه به مواردی برمیخوریم که چندان علمی به نظر نمی‌آید مانند دسته‌بندی که کرمانی انجام داده‌است. وی اشعار کودک و نوجوان را به پنج نوع تقسیم کرده‌است: ۱. لالایی؛ نخستین شعرهایی که فقط به شکل آهنگ و موسیقی برای کودکان خوانده میشود. ۲. اشعار بی‌معنی و مهمل؛ در اینگونه اشعار وزن سرچشمه الهام است نه معنی. ۳. اشعار مربوط به زندگی کودکان؛ این اشعار درباره انسانها حیوانات، گیاهان، عوامل طبیعت، حوادث روزانه و معاشرت کودکان با یکدیگر و یا بزرگترها گفته میشود. ۴. قصه‌ها و حکایات منظوم؛ به دو صورت ساخته میشوند. نوع نخست به تقلید از قصه‌های عامیانه و نوع دوم قصه‌هایی است درباره حیوانات و سرگذشت آنان. ۵. اشعار طبیعت؛ شاعر برای ساختن چنین اشعاری طبیعت را به دقت مشاهده و زیباییهای آن را با بیان احساسات ثبت میکند و مضامین را چنان با تصورات و تخیلات خود می‌پرورد که جرعه عکس‌العمل را در زندگی خواننده روشن میکند. (کرمانی، ۱۳۶۴، ص ۲۱۲)

تقسیم‌بندی صورت گرفته دیگری که علمیت‌تر به نظر میرسد از کیانوش است. وی مضامین اشعار کودک و نوجوان را به پنج دسته تقسیم کرده‌است: ۱. مضمون وصفی؛ در این نوع، همه چیز میتواند موضوع شعر کودک واقع شود. طبیعت با همه پدیده‌هایش، احساسات و عواطف، اسباب و اشیا و حتی مفاهیم و معانی. در این نوع، کودک یاد می‌گیرد که چگونه با دقت به پیرامون خود بنگرد تا بتواند آنها را توصیف کند. ۲. مضمون تمثیلی؛ در این نوع اشعار، همه آنچه که در اطراف کودک قرار دارد میتواند صاحب تشخیص انسانی باشد و معمولاً مضامین تمثیلی بیشتر مناسب کودکان خردسالتر است. ۳. مضمون رفتاری؛ مضامینی است که در آنها نکته اخلاقی یا تربیتی نهفته‌ای آشکار است. ۴. مضمون آموزشی؛ مخصوص کودکان سه، چهار تا شش ساله است که هنوز خواندن یا نوشتن نمیدانند و با بکارگیری اشعار آهنگین میتوان مسائل گوناگون را به آنان آموزش داد. ۵. مضامین چند جنبه‌ای؛ اینگونه مضامین، اشعاری را در بر میگیرد که در قالب معینی قرار نگرفته باشد. هم توصیفی باشد هم تمثیلی. هم اخلاقی باشد هم آموزشی. (کیانوش، ۱۳۵۲، صص ۹۶-۱۱۹). تقسیم‌بندی دیگری را زرقانی انجام داده که مضامین شعری در آن به شش دسته تقسیم شده‌است: ۱. اشعار طبیعت‌گرا ۲. اشعار سرگرم‌کننده ۳. اشعار سیاسی-اجتماعی ۴. اشعار دینی ۵. اشعار آموزشی-علمی ۶. اشعار تربیتی-اخلاقی. (زرقانی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۱) در این پژوهش، به علت ضرورت توجه به احساسات کودک و نوجوان در رشد عاطفی آنها و عدم پرداختن به این نکته مهم در پژوهشهای پیشین، نویسنده بر آن شد تا در بررسی درونمایه اشعار، ضمن در نظر داشتن دسته‌بندیهای پیشین، مضمون جدیدی به نام «مضمون احساسی» را به سایر طبقه‌بندیها بیفزاید.

تجزیه و تحلیل

مضمونهایی که شاعران برای مخاطبان کودک و نوجوان انتخاب میکنند باید با اجزای زندگی واقعی آنها متناسب باشد و به نیازهای عاطفی، روحی، روانی و معنوی آنان پاسخ دهد؛ پرورش‌دهنده روحشان باشد تا بتوانند ذهن و اندیشه آنان را در مسیر درست نگاه دارند. با توجه به گستردگی و تنوعی که در موضوعات شعر کودک و نوجوان -خصوصاً شعر کودک- وجود دارد، هر مطلبی که متناسب با سن مخاطب باشد میتواند موضوع شعر قرار بگیرد. در دهه نود نیز مانند دوره‌های پیش-با اندک تفاوتی- این تنوع مضامین دیده میشود. در این دهه، گاه با اشعاری

روبرو می‌شویم که سراسر توصیف است؛ خصوصاً وصف طبیعت. گاهی نیز اشعاری می‌بینیم که بیان‌کننده مضامینی هستند که حول جامعه و مسائل آن می‌گردد و کودک را آگاه می‌کند که پیرامونش چه می‌گذرد. برخی اشعار با وزنهای دلنشین و گوشنواز، سرگرم می‌کنند و شادی می‌آفرینند. و بعضی دیگر اخلاق و تربیت را غایت خود ساخته‌اند. گاه شعرهایی را می‌خوانیم که با بیانی لطیف از موضوعات گوناگون دینی سخن گفته‌اند و گاه با اشعاری روبرو می‌شویم که آموزش مفاهیم مختلف را پیش چشم داشته‌اند؛ مفاهیمی که کودک از یادگیری آنها بی‌نیاز نیست. اشعار احساسی مضمون دیگری است که شاعران در این دهه به آن توجه زیادی داشته‌اند؛ در این اشعار هم، به احساس کودک توجه شده هم حس موجودات بی‌جان مطمح نظر واقع شده است.

مضامین شعر کودک در دهه نود

مضامین طبیعت‌گرا

زیباترین بخش شعر کودکان، بخش مربوط به توصیف طبیعت است. هریک از مظاهر طبیعت سرشار از انرژیهای مثبتی است که روح و ذهن انسان به ویژه کودک را آرام می‌کند. شاعران در اینگونه اشعار، معمولاً به توصیف فصلها، حیوانات، گلها و درختان، صبح و شب، طلوع و غروب، ماه و خورشید، کوه و دشت و صحرا، جنگل و دریا و ... می‌پردازند. مانند نمونه‌های زیر:

نیزار را دیدم / در ظهر شهریور / تاجی از آتش داشت / انگار او بر سر / نیزار پیچاپیچ / نیزار تو در تو / خورشید میتابید / بر سرنوشت او / یک جفت مرغابی / از او گذر کردند / یک دسته سنجاقک / در او سفر کردند / نیزار را دیدم آرام و رؤیایی / روییده در مرداب / گرم و تماشایی (مرادی، ۱۳۹۴، ص ۲۳)

در این شعر، شاعر با توجه به مشاهده‌های دقیق خود آنچه را می‌بیند بدون کاربرد ترفندهای خاص شاعرانه، با زبانی ساده و با در نظر گرفتن بلاغت مخاطب چنان بیان کرده است که برای او جنبه ذهنی و دور از دسترس نداشته باشد.

دکمه‌های پیراهن نارنجیش را بست / کت و شلوار زردش را پوشید / دستمال گردن قرمزش را بست / با عطر باران خود را خوشبو کرد / کفشهای قهوه‌ایش هم جفت شده بود / پاییز به مهمانی باغ میرفت. (تولایی، ۱۳۹۹، ص ۳۲)

در این شعر نیز از فصل پاییز توصیفی تصویرمحور و خیالی شده و نگرش شاعر لابه‌لای تصاویر گنجانده شده است. تولایی با بهره بردن از جاندارانگاری، میان مفاهیم پنهان در شعر و صور موجود در آن پیوند ایجاد کرده و با این کار به معنا و پیام شعر، کیفیت شاعرانه بخشیده است.

طبیعت، به علت تنوع موضوعات و محمل تشبیهی که برای شاعران فراهم کرده و میکند همواره مورد توجه بوده است. شاعری که دست به توصیف طبیعت می‌زند این نکته را دریافته است که از نظر کودک، مرزی میان جاندار و بی‌جان وجود ندارد و باید از دریچه نگاه آنان به طبیعت بنگرد تا بتواند با کودکان ارتباطی موفق برقرار کند.

موضوع	توصیف مناظر	حشرات	حیوانات	پاییز	پرنده‌ها	باران	بهار	چشمه‌ارود	درخت	باد	آب‌رانه	میوه‌ها	خورشید
تعداد	۲۱	۲۰	۱۹	۱۵	۱۵	۱۲	۱۰	۹	۹	۷	۵	۵	۴
موضوع	شیر	کوبر	برف	تابستان	سنگها	زمستان	گل	شهاب	آسمان	کوه	ماه	غروب	صبح
تعداد	۴	۴	۴	۳	۳	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۱	۱
جمع	۱۸۱												

از میان اشعار بررسی شده در دهه نود ۱۸۱ قطعه شعر درباره طبیعت و توصیف جلوه‌های آن بوده است. همانگونه که در جدول بالا دیده میشود بالاترین اشعاری که در مضمون طبیعت سروده شده عبارتند از: حیوانات(پرنده‌ها، چهارپایان و حشرات)، فصلها، توصیف مناظر و توصیف روزهای برفی و بارانی. برای کودکان و نوجوانان مضامینی جذاب است و بر سایر موضوعات مزیت دارد که به روح او نشاط و حرکت دهد؛ به همین دلیل است که از میان موضوعات مربوط به طبیعت، حیوانات به علت جان‌بخشی، فصل‌ها به علت پویایی و زیبایی و برف و باران به علت شادی‌ای که به همراه دارند برای این گروه‌های سنی از جذابیت بیشتری برخوردار است.

مضامین سرگرم‌کننده و شاد

سلامت ذهن با شادی پیوندی مستقیم دارد و کودکان و نوجوانان در صورت داشتن ذهن و روانی سالم میتوانند زندگی موفق داشته باشند. در اهمیت این موضوع همین بس که برخی پژوهشگران بخشی مستقل در ادبیات به وجود آورده‌اند به نام «ادبیات تفریحی» که محتوایی صرفاً سرگرم‌کننده و شاد دارد. در این نوع ادبی «اگر پیامی هم در کار باشد، اغلب ساده و فاقد پیچیدگی است... فضای عمومی آن روشن است که شادی بر سراسر آن غلبه دارد و یا با شادی به پایان می‌رسد.» (طهوری، ۱۳۸۱، ص ۱۸۷) شادی برخلاف اندوه که وادارنده به سکون و بی‌تحركی است، سازنده و محرک است.

برخی از اشعار که دارای مضمون سرگرم‌کننده هستند علاوه بر ایجاد شادی و نشاط، مفاهیم آموزشی را هم در خود جای داده‌اند؛ اما تمرکز بیشتر این اشعار بر جنبه‌ی سرگرمی آنها است. دنیای بازی کودکان، کوچک شده دنیای واقعی است. و گاه در جریان همین بازیها و شکستها، ناکامیهایی به وجود می‌آید که سطحی و گذرا است. بازی از هر نوع که باشد- فکری، تخیلی و یا فیزیکی- همیشه بهترین فعالیت طبیعی برای هر کودک و نوجوان شمرده میشود. در جریان بازی، حافظه، تخیل، نظم و ترتیب، دقت، چالاکي، مهارت، قدرت جسمانی و ... رشد میکنند. علاوه بر اینها، بازی برای کودک، انگیزه‌ای میشود در جهت کسب تجارب اجتماعی. آنان در جریان همین بازی کردن است که احساسات، تواناییها و مشکلات خود را میشناسند و تمایل به ابراز وجود میکنند. بازی، در سنین کودکی بیش از هر هدف جدی و کاربردی، فعالیت تفریحی و سرگرم‌کننده محسوب میشود که شادی و نشاط را به همراه خود دارد.

در شعر زیر، کودک، علاوه بر اینکه از بازی لذت میبرد؛ از روی بخشی کوچک از زندگی مشق مینویسد و در تجربه‌ای کوتاه خود را می‌آزماید:

عروسک جان کجایی؟/ بیا بنشین کنارم/ همین جا پیش من باش/ که با تو کار دارم/ برای تو خریدم / کیش و سنجاق و شانه/ که مویت را ببافم/ من الان دانه دانه/ تو تنها ده دقیقه/ تحمل کن، تحمل / من الان مثل مامان/ به مویت میزنم گل.(داوری، ۱۳۹۳، ص ۱۱)

برخی دیگر از اشعار هستند که اغلب پیام خاصی ندارند؛ اما از نظر وزن، موضوع و مضمون، شاد و طرب انگیز هستند:

تابستونه، تابستونه/ بابام خریده هندونه/ قلش می‌دم مثل یه توپ/ میشورمش شالاپ شلوپ/خنک که شد/ بابام اونو قاچ میکنه/ من بابامو بوس میکنم/ هندونه هم لپ منو ماچ میکنه.(اسلامی، ۱۳۹۵، ص ۹)

جشنها و مهمانیها و هر مراسم دیگری که در آن شادی رواج داشته باشد میتواند برای کودکان و نوجوانان لذتبخش و خوشحال کننده باشد؛ اما جشنهای تولد بیش از هر جشن دیگری برای آنها خوشایند است:

کیک تولدم چیه؟/ یه اردک تپل میل/ تو دست من بادکنکه/ بابام می‌آد با دسته گل/ عکس میگیریم چیلیک/ چیلیک/ کلاه دارم روی سرم/ مامان میگه مبارکه/ تولد گل پسرم(هاشم‌پور، ۱۳۹۳، ص ۳)

جدول شماره (۲) فراوانی مضامین شاد و سرگرم‌کننده در اشعار کودک و نوجوان

موضوع اشعار	اشعار شادی‌آفرین	بازی	قصه	نقاشی	چیستان	شوخی	کاردستی
تعداد	۱۵۰	۵۳	۴۹	۹	۶	۵	۷
جمع کل	۲۷۹						

همانگونه که در جدول بالا مشاهده میشود از میان اشعار بررسی شده، ۲۷۹ مورد به مضامین شاد و سرگرم کننده اختصاص یافته است که بیشترین تعداد، مربوط به مضامین شادی‌آفرین (جشن تولد، عروسی، مهمانی، شعرهای آهنگین و طرب‌انگیز و...) است. بازتاب سرگرمیها در شعر کودک و نوجوان نشان میدهد طبع کودکان به شادی و سرگرمی بسیار مشتاق و نیازمند است. از همین روست که شاعران آن را در رأس درونمایه‌های مورد توجه خود قرار می‌دهند.

مضامین سیاسی - اجتماعی

ادبیات با تحولات و حوادث گوناگونی که در جامعه روی میدهد در پیوند است. یکی از این تحولات که بر ادبیات تأثیر میگذارد، حوادث سیاسی از جمله جنگ و مسائل مربوط به آن است. جنگ یکی از بزرگترین رنجها و فجایع بشری است که صرفاً به علت ماهیت خشنی که دارد نمیتوان از سخن گفتن درباره آن امتناع کرد؛ بلکه باید با توجه به اقتضای حال مخاطب، مطالب مرتبط را با زبان و دنیای کودک انطباق داد و تعبیرات و تصویرهایی را به کار برد که برای کودکان ملموس باشد. کودکان و نوجوانانی که جنگ را ندیده‌اند هیچ ذهنیتی از جنگ و مسائل آن ندارند. این وظیفه شاعران است که مضامین ناآشنا را برای مخاطبان امروزی خود قابل درک کنند. یکی از این حوادث سیاسی که در دوره‌ی معاصر با ادبیات پیوند خورده، جنگ ایران و عراق است که شاعران، با هدف درونی

کردن ارزشهای دفاع مقدس، اشعار بسیاری با موضوعاتی مانند شهادت، اسارت، آزادی، دلاوری، جانبازی، جبهه، جنگ، بمباران، میهن‌پرستی و... سروده‌اند:

ناگهان از آسمان / بمب دانه دانه ریخت / کوچه غرق دود شد / شیشه‌های خانه ریخت / از صدای انفجار / قاب‌عکس
کنده شد / پای سفره ناهار / خواهرم پرنده شد / خواهرم گرسنه بود / بی‌غذا و آب رفت / مادر، آه ... مادرم / تا همیشه
خواب رفت / آسمان شهر من / پر شد از غبار و دود / راستی پرنده‌ها! / ما گناهمان چه بود؟ / میدوم امیدوار / سنگ
توی مشت من / داد میزنم هنوز: / دوست دارم وطن! (نیک‌طلب، ۱۳۹۳، ص ۱۷)

در این نمونه شعر، صحنه بمباران، شکستن شیشه‌ها، شهادت مادر و خواهر در حالیکه گرسنه بودند و فضای سیاه و دودآلود شهر آنچنان با اندوه، خشم و عشق در هم تنیده که به نظر میرسد ماجرا، همین امروز اتفاق افتاده است و خواننده را برمی‌انگیزد که علیه دشمن قیام کند. سادگی توصیف و تصویرسازی در این شعر، باعث شده که ماجرا برای مخاطب ناآشنا به جنگ، گویا و قابل درک باشد.

نه پیرهن، نه چفیه‌ات / نه قمقمه، نه جانماز / کجای قصه مانده‌ای / کجای این شب دراز / تو ای همیشه قهرمان / دلیر
قصه‌های جنگ! / مسافر سپیده‌دم! / رفیق جبهه و تفنگ! / تو رفته‌ای و من هنوز / نشسته‌ام به انتظار / من و هزار
خاطره / که مانده از تو یادگار. (شامانی، ۱۳۹۱، ص ۲)

این نمونه، توصیفی است از انتظار بی‌پایان و فرساینده‌ی بازماندگان شهیدای والا مقامی که هیچ نشانی از آنان نیست جز خاطراتی که از خود به جا گذاشته‌اند.

درباره مضامین اجتماعی باید گفت: یکی از مسائلی که در زندگی امروز به چالش بزرگی تبدیل شده است توجه به محیط زیست و مقابله با بحرانهای زیست‌محیطی است. مشاهده‌ی صحنه‌هایی مانند آبهای آلوده، هوای کثیف، کوچه و خیابان پر از زباله، از بین رفتن جنگلها و افزایش سازه‌های سنگی و سیمانی و... نه تنها برای بزرگسالان دردناک است بلکه کودکان و نوجوانان را آزرده میکند؛ این به آن علت است که کودکان و نوجوانان ارتباط عمیقتری با اطراف خود برقرار میکنند و نسبت به حفاظت از محیط زیست خود حساستر هستند و اهمیت بیشتری به آن میدهند:

تا اژه‌برقی / دندان نشان داد / بادام از ترس / خود را تکان داد / نالید و افتاد / بر دستهایش / در آن هیاهو / گم شد
صدایش / شد برگهایش / پژمرده و زرد / رویید جایش / تیرآهن سرد / آن باغ زیبا / با آجر و سنگ / آرام آرام / شد
کوچه‌ای تنگ. (شفیعی، ۱۳۹۳، ص ۱)

فضای مجازی، بخش بزرگی از زندگی اجتماعی و خلاقانه‌ی کودکان و نوجوانان را به خود اختصاص داده است. استفاده از اینترنت، علاوه بر داشتن مزایای آموزشی و اجتماعی، خطرها و آسیبهایی نیز به دنبال دارد. یکی از آسیبهای شایع در کودکان و نوجوانانی که زمان زیادی در فضای مجازی میگذرانند این است که در سایر فعالیتهای مانند فعالیتهای تحصیلی، ارتباطی و اجتماعی دچار عقب افتادگی میشوند. شعر زیر نمونه‌ای از آسیبهای فضای مجازی را نشان میدهد:

خفاشم و شب زنده دارم / تا صبح بیدارم همیشه / یک روح سرگردان و بی‌خواب / در کله من کرده ریشه / من توی
بازیهای آنلاین / دارم حریفان خیالی / بردن برای ما مهم است / با امتیاز و سطح عالی / دلشوره‌های هر شب من / مغز
مرا تعطیل کرده / مثل تراکتورها زده شخم / هی زیر و رو با بیل کرده / هر روز مثل جغد تا ظهر / در مدرسه هی
میزنم چرت / چشمم شده یک کاسه خون / رگهای سرخش قه‌آنورت. (موسوی‌زاده، ۱۳۹۴، ص ۲۱)

موضوع اشعار	شهید شهادت حرم	شهادت شهید	شهادت مدافع	شهرهای مدافع	جانباز	جنگ	بیماران	مفتودالانتر	غزه و فلسطین مبارزات مردم	مشاغل جنگی	صلح	رهبر	وطن پرستی
تعداد	۳۴	۱	۱۹	۱۶	۷	۵	۵	۵	۴	۳	۱۰		
موضوع	دفاع مقدس	زده	شهرهای جنگ	مناطق جنگی / جبهه	خطرات جنگ	قهرمانان جنگ	بسجی	پرچم	اسارت	آزاده	عملیات	اتحاد	
تعداد	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
موضوع	محیط زیست	خانواده	مشکلات شهر نشینی	کودکان کار	آسیبهای فضای مجازی	فقر							
تعداد	۲۸	۲۱	۱۸	۷	۶	۵							
جمع کل	۲۰۷												

باتوجه به بررسیهای انجام شده در اشعار سیاسی- اجتماعی مشخص شد که بیشترین تعداد شعرها، در موضوع شهید، جانباز، جنگ، محیط زیست و مشکلات زندگی شهرنشینی و مسائل خانوادگی سروده شده است و موضوعهای دیگر کمتر تکرار شده‌اند. آنچه در این میان مشهود است این است که این مضامین بیشتر در اشعار نوجوانان دیده میشود؛ این به آن علت است که شاعران به عنوان انسانهایی متعهد، شعر خود را نه در جایگاه طرح ذهنیتها، احساسات، آرزوها و خواسته‌های شخصی بلکه در به خدمت درآوردن آن برای نشان دادن واقعیتها و عینیت‌های تلخ اجتماع و سیاست و اخلاقیات زمانه خویش و ساختن دنیایی بهتر و انسانی‌تر به کار گرفته‌اند تا از این طریق بر آگاهی نسل نوظهور بیفزایند و آنان را برای رویارویی با مسائل مختلف و حل مشکلات آماده کنند به همین دلیل موضوعهای سیاسی و اجتماعی بیش از شعر کودک در شعر نوجوان، که برای پذیرش مسائل گوناگون سیاسی و اجتماعی آمادگی بیشتری دارند، دیده میشود.

مضامین دینی

مناجات، توصیف خدا، گرامیداشت نام بزرگان دین، اعمال عبادی، ذکرها، پیامهای قرآنی، مراسم مذهبی و... به عنوان مضامین دینی در اشعار کودک و نوجوان به کار میروند. نیایش، سخن گفتن با خدا و توصیف او، ویژه‌ی جان‌های پاک است. کودکان که جانی پاک و میرا از آلودگی دارند آمادگی همنوایی با خداوند را دارند. هرچند ممکن است کودکان و نوجوانان، معانی الفاظ و عبارتهای دعا را به درستی درک نکنند؛ اما حس امنیتی را تجربه میکنند که به آنان احساس آرامش میبخشد:

خدا جان سلام/ شب آمد، منم/ منم دوستت/ که در می‌زنم/ شب است و سکوت/ چه زیباست ماه/ خودت کرده‌ای/ به ماهت نگاه؟/ شب و خواب خوش/ شب و لا لالا/ و امید صبح/ به نام خدا. (رحمان دوست، ۱۳۹۴، ص ۶)

در شعر بالا، آرامش تنیده شده با مناجات کودکانه، رابطه‌ای صمیمانه را با خدا به وجود آورده؛ چنانکه کودک بدون هیچ مانع و دلپره‌ای به خدا سلام میکند، با او به گفتگو مینشیند و از این مصاحبت شاد و خرسند است. هر ذره‌ای که در جهان هستی وجود دارد دارای ادراک و شعوری است که آنها را در برابر نام پروردگار به تعظیم و تحمید وا میدارد. آنها خوب و بد را میفهمند و در برابر هر رویدادی از خود واکنش نشان میدهند. مانند نمونه زیر که واکنش مظاهر طبیعت را نسبت به شنیدن نام خدا نشان میدهد:

نام تو را روی درختان/ وقتی نوشتم بار دادند/ نام تو را از شاخه چیدند/ بردند و به بازار دادند/ نام تو را بر گل نوشتم/ هر سنگ شد پروانه، پر زد/ پس عطر نامت از دل گل/ تا کوچه‌های شهر سر زد/ نام تو را دادم به یک ابر/ عاشق شد از او شعر بارید/ می‌گفت باید جای گندم/ در خاک شمرم را بکارید/ من شعر او را روی کاغذ/ با جمله‌ای کوتاه گفتم/ نام تو را دادم به این شعر/ وقتی که بسم الله گفتم (مردانی، ۱۳۹۶، ۵)

جدول شماره (۴) فراوانی مضامین دینی در اشعار کودک و نوجوان

موضوع اشعار	تحمیدیه	مناجات	منقبت امامان	مراسم و اماکن مذهبی	اعمال دینی	اشعار و پیامهای قرآنی	وظایف مسلمین
تعداد	۵۶	۳۷	۳۶	۱۸	۱۸	۱۷	۲
جمع کل	۱۸۴						

طبق جدول بالا، مضامین دینی، به هفت دسته کلی تقسیم شدند. این تقسیم‌بندی نشان میدهد که بیشترین اشعار، مربوط با این مضامین هستند: ۱. تحمیدیه‌ها در ستایش و توصیفات حق تعالی ۲. مناجات‌ها و هرآنچه مربوط به گفتگوی انسان با خداست ۳. منقبت‌ها که در یادکرد امامان و معصومین علیهما السلام سروده شده‌اند. ۴. مراسم و اماکن مذهبی مانند روضه، هیأت، اعیاد اسلامی مثل عید فطر، جشن تکلیف، اماکن مقدس مانند مساجد و حرم بزرگان دین. ۵. اعمال دینی مانند نماز، روزه، صدقه و... ۶. اشعار و پیامهای قرآنی ۷. وظایف مسلمین نسبت. بازتاب بسیار مضامین دینی، نشان از آن دارد که روح پاک و بی‌آلایش کودک با سرچشمه هستی در پیوندی عمیق است. این بی‌آلایشی روح، کودک و نوجوان را در گفتگویی نزدیک و عاطفی با هستی‌بخش کائنات قرار میدهد.

مضامین آموزشی-علمی

آموزش به عنوان فرایندی در تسهیل یادگیری، شامل موارد گوناگونی چون کسب دانش، مهارت، ارزش، اخلاق، شیوه رفتار، گفتار، تفکر و... است و موضوعات علمی، زیرمجموعه آن شمرده میشود. علم و آموزش، به شکلهای گوناگون در تمام زوایای زندگی روزمره دیده میشود. بنابراین اگر مسائل مختلف به شیوه‌ای صحیح و کاربردی آموزش داده شوند تأثیری مثبت در زندگی حال و آینده‌ی کودکان و نوجوانان خواهد داشت. آموزش، بسته به مفهومی که قرار است یاد داده شود، بهتر است با نوآوری همراه باشد و به صورت عملی در فعالیتهایی مانند ساخت کاردستی، شعر، قصه‌گویی و بازیهای نمایشی انجام شود تا در حافظه‌ی کودک ثبت گردد. در همه اشعاری که

برای کودکان و نوجوانان سروده میشوند، آموزش وجود دارد که این آموزشها گاه مستقیم هستند گاه غیرمستقیم و باتوجه به فضای حاکم بر شعر است که جنبه آموزشی آن دریافت میشود. مراحل رشد گیاهان، معرفی حیوانات، آشنایی با اعضای بدن، شناخت حواس پنجگانه، چگونگی مقابله با هیجانها، قدرت تصمیمگیری درست، شناخت شخصیتها و مکانهای تاریخی و... از جمله موضوعهایی هستند که در اشعار آموزشی و علمی به آنها توجه میشود.

دانستنیهای مربوط به پدیدههای طبیعی همیشه برای کودکان جذاب است اگر این آموزش با اندکی تخیل آمیخته گردد بر گیرایی آن افزوده میشود و بهتر در حافظه‌ی مخاطب جای میگیرد. شعر زیر نمونه‌ای است که در آن پدیده علمی جزر و مد به کودک آموزش داده شده است:

ماهی که توی آسمان است / گاهی هلالی گاه گرد است / تردستیش را دیده‌ام من / در نور او صدتا شگرد است / با شعبده سرگرم بازی است / از دورها با آب دریا / او آنها را با نگاهش / هی میبرد پایین و بالا / او با نگاهش میتواند / یک شعبده آسان بسازد / کی نور جادویی به او داد / تا جزر و مد با آن بسازد؟ (شامانی، ۱۳۹۹، ص ۲۳)

به کمک شعر و هنر میشود بسیاری از موضوعها را به کودک آموزش داد و با نیروی خلاقه هنر، آنها را فرهنگ‌سازی کرد. با توجه به محدودیت منابع، یکی از مواردی که باید با آموزش درست، فرهنگ‌سازی شود، مسأله شناخت و تفکیک زیاله‌هاست:

یه دفتر نقاشی / که نقاشی نداره / تنش شده پر از لک / دست و پاهاش میخاره / افتاده توی کوچه / شاید دوستش نداشته / با نون خشک و شیشه / تو آشغالا گذاشتن / رفتگر محله / دفتر و بر میداره / اونو یه جای مخصوص / رو کاغذ میداره / نون و تون خشکا / شیشه رو جای شیشه / هرچی رو باید گذاشت / جای خودش همیشه.

(موسوی‌زاده، ۱۳۹۷، ص ۱۴-۱۵)

آموزش مهارتهای زندگی مانند توانایی «نه» گفتن، مقابله با هیجانها و فشارهای عصبی، قدرت تصمیم‌گیری درست، شناخت تواناییها و ضعفها، معیار انتخاب دوستان خوب، کمک گرفتن از افراد قابل اطمینان، شناخت حریم شخصی و... از دیگر موضوعات مهمی هستند که آموزش آنها به منظور آگاهی دادن به کودکان و نوجوانان از اهمیت بسزایی برخوردار است. شعرهای زیر به عنوان نمونه‌ای دیگر از این مضمون آورده میشود:

یه کار فوری دارم / به کی بگم کارمو / نمیتونم وا کنم / دکمه‌ی شلوارمو / میخوام برم دستشویی / جیشم میریزه الان / باید کمک بگیرم / از بابا جون یا مامان. (اسلامی، ۱۳۹۳، ص ۲)

در این شعر، شاعر با روش غیر مستقیم، دریافت کمک از افراد قابل اطمینان را آموزش داده است.

یکی از مسائلی که گاه نوجوانان به آن دچار میشوند غلبه افکار منفی و ناامیدی است. این موضوع بخش قابل توجهی از تفکر فرد را درگیر میکند و به مرور زمینه افسردگی، کاهش اعتماد به نفس و گوشه‌گیری را در آنان فراهم میسازد. به همین دلیل باید با تشویق و ترغیب، بیان جمله‌های انگیزشی و... در دیدگاه و اندیشه نوجوان، تغییرات مثبت ایجاد کرد و چشم او را به افقهای روشن زندگی گشود:

چرا این همه خستگی؟ / چرا این همه دلهره؟ / به دیوار رو کرده‌ای / چرا قهر با پنجره؟ / چرا خیره چشمت مدام / به یک نقطه مبهم است؟ / کلاف خیالت چرا / گره خوره و در هم است؟ / رها باش و پروانه شو / در این پیله‌ها کز نکن / دلت را بدون دلیل / اسیر پرانتز نکن / ببین ابر و باد و نسیم / به دور تو در گردشند / تو هم مثل پروانه‌ها / بچرخ و برقص و بخند. (شامانی، ۱۳۹۶، ص ۱۰)

جدول شماره (۵) فراوانی مضامین آموزشی - علمی در اشعار کودک و نوجوان

موضوع	مهارت‌های زندگی	تفسیر نگرش‌های منفی	انرژی	استفاده بهینه از	ضرب‌المثلها	آموزش مفاهیم	تاریخی	معرفی اماکن شخصی	مراقبت از حریم شخصی	آسیب‌های شناخت	مهرات رعایت نظم و	رشد دانه	معرفی حیوانات
تعداد	۵۵	۳۹	۳۱	۳۰	۱۹	۱۷	۱۲	۶	۶	۶	۶	۶	
موضوع	اهمیت سواد آموزی	حواس پنج‌گانه	شویه کاشت گل	نیروی جاذبه	آموزش جمله سازی	معرفی مشاغل	تفکیک زبانه	جزر و مد	رنگها	شمردن اعداد			
تعداد	۵	۴	۴	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	
موضوع	تشکیل سایه	کوچ‌پرند گان	تهیه لبنیات	معرفی فصلها	بهداش ت تغذیه	کارکرد قلب	--	--	--	--	--	--	
تعداد	۱	۱	۱	۱	۱	۱	--	--	--	--	--	--	
جمع کل	۲۵۱												

از میان ۲۵۱ قطعه شعر که به مضمون علمی و آموزشی اختصاص دارد ۳۲ مورد فقط به موضوعات علمی پرداخته است و ۱۸۲ مورد سایر موضوعات آموزشی را به خود اختصاص داده است. با توجه به جدول بالا بیشترین موضوع در بخش علمی درباره آموزش مراحل رشد دانه و معرفی حیوانات به کودکان است. این به آن معنا می‌تواند باشد که کودک از رهگذر دنیای پیرامون خود به‌ویژه گیاهان و حیوانات با جهانی تازه آشنا می‌شود. علاقه کودک و نوجوان به گیاهان و حیوانات می‌تواند شیوه‌ای تأثیرگذار در اختیار شاعر کودک قرار دهد تا موضوعها و مضامین علمی را در قالب این توانمندی به کودک بیاموزد. در بخش آموزشی، مهارت‌های فردی و اجتماعی است که بیشتر موضوعات آن بین کودک و نوجوان مشترک است. موضوعاتی مانند آموزش چگونگی ایجاد تغییر در نگرش‌های منفی، آموزش استفاده درست از انرژی برق، آموزش مفاهیم ضرب‌المثلها، معرفی مکانهای تفریحی و تاریخی و ...

موضوع تغییر نگرش کودکان و نوجوانان ناظر بر این است که شاعران این حوزه میکوشند ذهن آنان را به سمت و سویی بکشانند که براین باورند درست است؛ داوری در این زمینه کاری بسیار سخت است؛ ولی حرکت شاعران در این زمینه معنادار است.

مضامین تربیتی - اخلاقی

مفاهیم تربیتی و اخلاقی در شعر فارسی سابقه‌ای طولانی دارد؛ با وجود این، نقش ادبیات در تزکیه روح و پیراستگی نفس، بسیار جدی بوده است. تأیید این مطلب، آثار گوناگونی است که با عنوانهایی مانند نصیحت‌نامه، اندرزنامه، وصیت‌نامه، نصایح الملوک و... نوشته شده‌اند. به این علت که این مفاهیم در جایگیر کردن پیامهای اخلاقی در ضمیر کودکان و نوجوانان نقشی مؤثر دارند، از اهمیت بسیاری برخوردار هستند. در قالب این مضامین میتوان ارزشها و ضدارزشها را تبیین کرد و مفاهیم اخلاقی نیکو را در عمق وجودشان پروراند.

داشتن احساس مسئولیت در قبال دیگران که به عنوان یک ارزش اخلاقی شمرده میشود در شعر زیر نشان داده شده است:

داداش من کوچولوئه/ باید مراقبش باشم/ نمیذارم غریبه‌ها/ چیزی بدن به داداشم/ وقتی میخوام شیر بخرم/ وقتی میخوام نون بخرم/ سروش و همراه خودم/ با این کالسکه میبرم/ مواظبم غریبه‌ها/ چیزی ندن دست سروش/ شاید بهش چیزی بدن/ که گیر کنه توی گلوش. (حمزه‌ای، ۱۳۹۰، ص ۷)

همیشه برای بیان نکته‌های اخلاقی از ارزشها صحبت نمیشود، گاهی پیرو جمله معروف «ادب از که آموختی؟ از بی‌ادبان»، باید از نقطه مقابل آن یعنی ضدارزشها سخن گفت تا اهمیت آن عمل ارزشمند و نکته‌ی اخلاقی - تربیتی بهتر شناخته شود. مانند شعر زیر که زشتی خیانت در امانت را در قالب شعر بیان کرده تا ارزش امانتداری را نشان دهد:

امانت داده بودم/ کتابم را به احمد/ ولی آن را پس آورد/ کثیف و پاره و بد/ دوتا برگ کتابم/ شده از بیخ کنده/ یکی از صفحه‌ها داشت/ دوتا اسب پرنده/ چه رنگ جالبی داشت/ پل رنگین کمانش/ ولی حالا سیاه است/ تمام آسمانش/ تمام بچه‌قوها/ که توی این کتابند/ همه با اخم و گریه/ میان نهر آبنند/ کتاب قصه‌ام داشت/ گل و پروانه و رود/ فقط ای کاش احمد/ امانتدار میبود. (اسلامی، ۱۳۹۳، ص ۴)

همانطور که مشاهده میشود، هدف شاعر از سرودن این نوع اشعار، برجسته‌سازی نکته‌های اخلاقی و تربیتی است و به این دلیل که اندرزهای مستقیم برای همه به ویژه کودکان و نوجوانان ملال‌آور است نتیجه مثبتی به همراه نخواهد داشت؛ بنابراین شاعران در بیان این مفاهیم سعی میکنند بیشتر از روش غیرمستقیم بهره ببرند تا در انتقال مؤثر پیام خود موفق شوند.

جدول شماره (۶) فراوانی مضامین تربیتی - اخلاقی در اشعار کودک و نوجوان

موضوع اشعار	معرفی فضایل اخلاقی	معرفی ردایل اخلاقی	احترام به روابط انسانی	رعایت حقوق حیوانات	رعایت حقوق همسایه	احترام به طبیعت	رعایت پاکیزگی
تعداد	۵۲	۲۵	۲۱	۱۵	۸	۸	۶
موضوع	نتیجه کار خوب	رعایت حقوق بدن	نتیجه کار بد	بی احترامی به طبیعت	احساس مسئولیت داشتن	استفاده از لوازم شخصی	آداب غذا خوردن
تعداد	۵	۵	۴	۳	۳	۲	۲
جمع کل	۱۵۹						

از مجموع آثار بررسی شده ۱۵۹ قطعه شعر دارای درونمایه تربیتی- اخلاقی هستند که با توجه به آنچه در جدول مشاهده میشود؛ بیشترین اشعار شامل موضوعاتی مانند معرفی فضایل اخلاقی (راستگویی، درستکاری، رازداری، امانت‌داری، مهربانی و...)، معرفی رذایل اخلاقی (دروغ، تکبر، بداخلاقی، حسادت، بد دهنی و...)، احترام به روابط انسانی (احترام به پدر، مادر و سایر اعضای خانواده، معلم و...) و رعایت حقوق حیوانات (پرهیز از آسیب رساندن به آنها، مراقبت از آنها و...) است.

گاه به علت اشتراکاتی که میان مضامین دینی و اخلاقی دیده میشود، این پرسش پیش می‌آید که شعر مورد نظر به کدام دسته تعلق دارد؟ در پاسخ به این پرسش باید گفت: بعضی از مفاهیم وجود دارند که به نظر میرسد دینی باشند اما با دقت نظر میتوان به این نتیجه رسید که به مضامین اخلاقی نزدیکتر است؛ به عنوان مثال رازداری و امانت‌داری دو ویژگی هستند که متعلق به دین یا مذهب خاصی نیست اما هم در دین به رعایت آن سفارش شده و هم عملی اخلاقی است که حتی اگر شخص به دین یا مذهبی هم معتقد نباشد باز خود را ملزم به رعایت آن میدانند.

مضامین احساسی

مضامین احساسی و عاطفی و اندیشه‌های عاشقانه که از جان‌های پاک سرچشمه میگیرد از مضامین دیرین آثار هنری و ادبی هستند. این نوع آثار، چه در حوزه شعر چه نثر، در ادبیات کودک و نوجوان دیده میشود. ظرفیت روانی کودک و نوجوان با یک فرد بزرگسال یکسان نیست و با هر گروه باید با زبان ویژه خودشان سخن گفت. به همین دلیل شاعر با در نظر گرفتن شرایط روحی و سنی مخاطبانش و از زاویه دید آنان به عواطف، دردها، دغدغه‌ها، لذتها، شادیه‌ها و... مینگرد و با توجه به خواسته‌های آنان است که دست به سرایش میزند. این دسته اشعار، بیان‌کننده حالت‌های عاطفی گوناگونی هستند که با توجه به علت‌هایی مانند شرایط روحی، جسمی، مشکلات شخصی، خانوادگی و حتی اجتماعی در فرد ایجاد میشود و نقش مهمی در کنترل و کاهش خشم، هیجانات، اندوه و فشارهای عصبی دارند.

در حوزه کودک و نوجوان، اشعار احساسی به دو دسته تقسیم میشوند: ۱. اشعاری که با استفاده از صور خیال، از احساسات اشیا و حیوانات و گیاهان سخن میگویند. در این گونه اشعار اگر معیارهای لازم مانند تخیل و تصویرسازی به کار رفته باشد به کودک کمک میکند تا از جهان پیرامون خود دریافتهای تازه‌ای داشته باشد و بتواند ارتباطی عمیقتر با جهان و پدیده‌هایش برقرار کند. به همین دلیل است که شاعران گاه از زبان حیوانات و گیاهان و جمادات سخن گفته و شعر میسرایند. مانند نمونه زیر:

هیچکس در فکر من نیست/ بچه‌ها قلبم شکسته/ دختری زیبا و کوچک/ دست من را سفت بسته/ آه! الان دو-سه ماه است/ کنج انباری اسیرم/ دوست دارم بوی باران/ بوی خوشحالی بگیرم/ کاشکی باران ببارد/ روی چشمم، روی دستم/ تا بخندم، شاد باشم/ چون که من یک چتر هستم. (هاشم‌پور، ۱۳۹۰، ص ۲۲)

وقتی کودک یا نوجوان، شخصیت‌های شعر را در حال حرف زدن یا ابراز احساسات میبیند، ارتباط بهتری با اثر برقرار میکند؛ مانند روشی که شاعر برای محقق کردن این هدف و ایجاد جذابیت بیشتر در نمونه بالا به کار برده است او با استفاده از استعاره انسان‌مدار یا جاندارپنداری، زبان‌گویای چتر شده و از آرزو و اندوه آن سخن گفته است.

۲. اشعاری که مربوط به احساسات و عواطف انسان است. با ورود به دوره نوجوانی، احساسات نوجوان تغییر میکند. به ناگاه خود را در برابر احساسات و اتفاق‌هایی میبیند که پیشتر آنها را تجربه نکرده. یکی از این تغییرات، عدم

رضایت از اوضاع است؛ این نارضایتی می‌تواند از شکل ظاهری باشد یا محیط پیرامون و یا افرادی که نوجوان با آنها در ارتباط است. این ناخرسندیها گاه تا اندازه‌ای برجسته میشوند که نوجوان را به فردی ناسازگار و خرده‌گیر بدل میکند. مانند آنچه که در ادامه می‌خوانیم:

یک صدای گوش آزار و کلفت/ یک دماغ گنده و نافرمان و بد/ جوشهای سرسپاهش میزند/ هی به اعصابم چک و مشت و لگد/ مثل یک گل توی گلدان میشود/ قده من هر روز یک سانتی بلند/ میشوم آخر شبیه تیر برق/ سال دیگر میشوم یک متر و چند؟/ کفش من مانند کشتی، مثل لنج/ میشود تویش نشست و زد به آب/ شست پایم باز هم بیرون زده/ پنجه جوراب من مانند قاب(موسوی‌زاده، ۱۳۹۴، ص ۱۰)

این شکوه سردادن و اعلام نارضایتی، در دوران کودکی به شکلی دیگر و با دغدغه‌هایی متفاوت از دوره نوجوانی خود را نشان میدهد:

مامانی وقت نداره/ برام کتاب بخونه/ همیشه از سر کار/ خسته می‌آد به خونه/ بابایی وقت نداره/ با من بیاد به بازی الاکلنگ و تیشه/ بازی خونه‌سازی/ خدای مهربونم!! خسته‌ام از کاراشون/ کاشکی میشد یه عالم/ وقت بخرم براشون(رضوانی، ۱۳۹۸، ص ۱۶)

از دیگر چالشهای دوران نوجوانی، گرایش به ایجاد روابط عاشقانه و تمایل به دوست داشتن و دوست داشته شدن است. از همین رو در ادبیات کودک و نوجوان، عشق و مضامین آن مانند فراق، دلتنگی، انتظار و... بیشتر در اشعاری دیده میشوند که برای نوجوانان سروده میشوند. نمونه‌هایی از این دست اشعار در ادامه آمده است:

کدامین سمت خورشیدی/ که بی‌پروا درخشیدی/ سفالین‌خانه بخت مرا/ امید بخشیدی/ تو از سمت کدامین عشق میتابی؟/ که بیتابی/ صدای تو/ صدای گریه گنجشکهای خاکی خوشبخت بارانی است/ مرا از دورهای دور خندیدی/ دلم این سبب کال بینهایت سرخ را چیدی/ نمیدانم تو از سمت کدامین عشق می‌آیی/ که زیبایی/ سلامم کن/ دلم تنگ صدای توست/ بگو آخر/ تو از سمت کدامین کهکشان بر من درخشیدی؟(پاک‌سرشت، ۱۳۹۱، ص ۲۵)

چیزی نمیفهمم/ از فارسی از زیست/ جز عشق تو چیزی/ در کله من نیست/ کارم فقط این است/ تا لحظه آخر/ هی میکشم یک قلب/ در داخل دفتر.(شامانی، ۱۳۹۶، ص ۱۹)

از دیگر اشعاری که در زمره مضامین احساسی قرار می‌گیرند، لالایی‌ها هستند. لالاییها در گذشته بازتاب آندوه مادران بود اما امروزه، انعکاس حالات روحی کودکان است که مطابق ذوق و علاقه‌ی کودکان و متناسب با درک و فهم آنان سروده میشوند.

لالالا ابر پاره/ ماه اومد و ستاره/ ستاره دونه‌دونه/ رو پشت‌بوم خونه/ هرکی آروم بخوابه/ عزیز و مهربونه/ ستاره ریزه‌ریزه/ روی زمین میریزه/ هرکی آروم بخوابه/ پیش مامان عزیزه.(شعبانی، ۱۳۹۲، ص ۱۱)

دسته‌ای دیگر از اشعار احساسی در شعر کودک و نوجوان، دغدغه‌های مادرانه‌ای است که بیانگر عشق و محبت، دلوپسی و فداکاریهای مادر است. عنصر عاطفه در این نوع اشعار به اندازه‌ای پررنگ است که به عنوان موضوعی مستقل در زمره مضامین احساسی جای گرفته است. شعر زیر نمونه‌ای از این سروده‌هاست:

زنگ را که زدم/ یک جفت کفش مضطرب/ در را باز کردند/ با دستپاچگی نگاهم کرد/ و من ماهی شدم/ در حوض آبی چشمهای نگرانی/ که سکوتش/ مرا بغل گرفته بود.(شفیعی، ۱۳۹۹، ص ۴۴)

در بررسی اشعار با مضمون احساسی، شعرهایی وجود داشتند که از احساس خاصی سخن نمی‌گفتند و به نظر می‌آمد بیان حالات شاعر در لحظه بوده که تحت تأثیر شرایطی ویژه سروده شده است. این اشعار با عنوان «بیان

لحظه‌های شاعرانه» نامگذاری شد و چون بیان‌کننده احساس سراینده است، جزء مضامین احساسی قرار داده شد. نمونه‌ای از این نوع شعرها در ادامه خواهد آمد:
 روی تراس / ملافه‌های شسته گل‌گلی / لم داده‌اند / در آفتاب اردیبهشت / موهایم را بافته‌ام / با روبان صورتی / و آب و دان پرنده‌ها را گذاشته‌ام / از خانه همسایه / صدای نرم پیانو می‌آید / و شمعدانیه‌ها / گل میدهند با آهنگ / رو به روی من اما، / کوه‌ها چرا / همچنان سپید / همچنان سنگ؟ (موسویان، ۱۳۹۴، ص ۱۳)

جدول شماره (۷) فراوانی مضامین احساسی اشعار کودک و نوجوان

اشعار موضوع	عاشقانه‌ها	غم‌دانستگی	امید آرزو	فراق / سوگ	تین لحظه‌های شاعرانه	دغدغه‌های مادرانه	شکوائیه	انتظار
تعداد	۲۴۵	۹۳	۵۶	۵۶	۵۲	۵۰	۳۶	۲۰
موضوع	لالایی	ترس / اضطراب	تنهایی	سردرگمی / احیرت	دوستی	--	--	--
تعداد	۱۹	۹	۶	۶	۴	--	--	--
جمع کل	۶۵۲							

از میان مضامین بررسی شده در دهه نود، در مجموع ۶۵۲ قطعه شعر دارای مضمونهای احساسی بوده‌اند. با توجه به بسامد فراوان این مضمون، میتوان به وسعت دنیای عاطفی کودکان و نوجوانان و نیاز آنان به بیان احساساتشان پی برد. در جامعه امروزی که احساسات به حاشیه رانده میشوند؛ این شناخت احساسات و هدایت آن در مسیر درست است که برای کودک و نوجوان، امنیت روانی می‌آورد و او را در برابر ناملایمات زندگی، استوار میسازد. رشد عاطفی به کودکان کمک میکند بتوانند در شرایط خاص، رفتار و همکاری درست از خود نشان دهند به علاوه، اثرات جانبی مثبتی هم به دنبال دارد. از جمله احساس کارآمدی، رفتار مناسب اجتماعی و رفتار حمایتگر نسبت به خانواده و جامعه. همچنین رشد عاطفی و احساس شایستگی به کودک و نوجوان کمک میکند شرایط مختلف را مدیریت کند. بنابراین اگر به احساسات و عواطف کودک و نوجوان توجه شود تبدیل به سرمایه‌ای فرهنگی میشود که میتواند در بزرگسالی مقدمه سرمایه اجتماعی فرد و جامعه گردد.

نتیجه‌گیری

ادبیات کودک در سالهای اوج‌گیری انقلاب اسلامی، بیشتر ابزاری برای انتقال دیدگاههای سیاسی و بزرگسالانه بود؛ اما در دهه نخست پس از انقلاب، شعر کودک روند مستقل شدن را طی کرد و مضامین جدیدی وارد حوزه شعر کودک و نوجوان شد. در آن سالها، پاره‌ای از شعرها تحت تأثیر گرایشهای دینی، انقلابی و جنگی، همچنین نیاز آموزش و پرورش به تأمین شعر کودک برای نشریات و کتابها، مضمون‌گرا، مناسبتی و آموزشی بودند و گاه شعار جای شعر را می‌گرفت. و باعث میشد موضوعهای متناسب با شرایط جامعه انقلابی و دینی در متون شعری کودک و نوجوان بازتاب یابد.

مقایسه میان مضامین شعر کودک و نوجوان در سالهای پیش از نود، ناظر بر این است که در دهه شصت، بیشتر مضامین، سیاسی، آموزشی و دینی بوده است. در دهه های هفتاد و هشتاد نیز به گونه ای بوده که در نهایت به تقسیم بندی یکسانی انجامیده است. اما در دهه نود، با رشد آگاهی کودکان و نوجوانان، و با شناختی که شاعران از نیازهای آنان به دست آوردند همچنین دگرگونیهای اجتماعی که در حال وقوع است، تغییری در مضامین شعر کودک و نوجوان پدیدار شد که بسامد آن در جدول زیر نشان داده شده است:

جدول شماره (۸) فراوانی مضامین شعر کودک و نوجوان در سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰

عنوان مضامین	مضامین احساسی	مضامین شاد و سرگرم کننده	مضامین علمی و آموزشی	مضامین سیاسی و اجتماعی	مضامین دینی	مضامین طبیعت گرا	مضامین تربیتی و اخلاقی
تعداد مضمون	۶۵۲	۲۷۹	۲۵۱	۲۰۷	۱۸۴	۱۸۱	۱۵۹
اشعار بررسی شده	۱۹۱۳						

این تغییرات، بیشتر در میزان توجه شاعران به برخی مضامین نسبت به مضامین دیگر است. رده بندی و داده های هر مضمون نیز بیانگر اندازه علاقمندی و گرایش کودکان و نوجوانان به آن مضمون میباشد. همانگونه که ملاحظه میشود مضامین احساسی بالاترین بسامد را داشته، مضامین شاد و سرگرم کننده، در مرتبه بعد از آن قرار گرفته و اشعار تربیتی-اخلاقی کمترین تعداد را به خود اختصاص داده است. تکرار بسیار مضمون احساسی، بیانگر اهمیت آن در روند رشد عاطفی کودکان و نوجوانان است. گویی شاعران دریافته اند که در دنیای امروز یکی از نیازهای اساسی کودکان و نوجوانان، نیاز به دیده و شنیده شدن است. آنان دوست دارند از احساسات گوناگونی که تجربه میکنند صحبت کنند یا آنچه را که در دل دارند، از زبان دیگری بشنوند؛ ساده و صمیمانه و نه با معیار و روش و منش بزرگسالان. در رده دوم قرار گرفتن مضامین شاد و سرگرم کننده حاکی از این است که، شادی نقشی حیاتی در ایجاد انگیزه و بهتر زیستن کودکان دارد که به سلامتی و یادگیری بهتر می انجامد و فقدان آن میتواند برای مهارتهایی مانند تفکر، خلاقیت، هوش و عملکرد تحصیلی و رشد شخصیت کودکان مضر باشد. سن کودکان اقتضای شادی میکند بنابراین باید با به کار گیری موضوعهای شاد به منظور رشد آنها نقش آفرینی کرد. رتبه آخر یافتن مضامین تربیتی-اخلاقی میتواند گویای این نکته باشد که شاعران دریافته اند برای کودک و نوجوان هرگونه نسخه پیچیدن و مانند بزرگان با آنان رفتار کردن و موضوعهای جدی را برای آنان طرح کردن کمتر مورد اقبال کودکان قرار میگیرد؛ اما این به معنای کم اهمیتی آن نیست و نباید از بیان موضوعات اخلاقی، بویژه با زبان هنری و ادبی، غافل بود.

در مجموع میتوان گفت: شاعران آگاه و توانمند، با رخنه در ابعاد وجودی کودکان و نوجوانان نیازهای اساسی آنان را، با توجه به سنشان، دریافته اند و با در نظر گرفتن علاقه و خواسته های هر یک، دست به آفرینش اشعار با موضوعات و مضامین گوناگون زده اند و اگر داده های آماری یک مضمون نسبت به سایر مضامین کمتر است به دلیل کم اهمیتی آن نیست بلکه گرایش کودکان و نوجوانان به آن مضامین ضعیفتر است.

مشارکت نویسندگان

این مقاله از رساله دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی مصوب در دانشکده ادبیات و زبانهای خارجی دانشگاه مازندران استخراج شده است. آقای دکتر مرتضی محسنی راهنمایی این رساله را برعهده داشته و طراح اصلی این مطالعه بوده‌اند. همچنین آقای دکتر غلامرضا پیروز و آقای دکتر احمد غنی‌پور ملک‌شاه به عنوان استاد مشاور راهنمایی و معاضدتهای شایانی در روند نگارش و جمع‌آوری و جمع‌بندی داده‌ها نموده‌اند. سرکار خانم مریم محمدی به عنوان پژوهشگر و نویسنده مسئول این مقاله در گردآوری داده‌ها و تنظیم متن نهایی نقش داشته‌اند. در نهایت تحلیل محتوای این مقاله حاصل تلاش و مشارکت هر چهار پژوهشگر بوده است.

تشکر و قدردانی

نویسندگان برخود واجب میدانند مراتب سپاسگزاری خود را از مسئولان آموزشی و پژوهشی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و زبانهای خارجی دانشگاه مازندران که نویسندگان را در انجام و ارتقای کیفی این پژوهش یاری رساندند اعلام نمایند.

تعارض منافع

نویسندگان این مقاله گواهی می‌نمایند که این اثر در هیچ نشریه داخلی و خارجی به چاپ نرسیده است و حاصل فعالیت‌های پژوهشی تمامی نویسندگان است و ایشان نسبت به انتشار آن آگاهی و رضایت دارند. این تحقیق طبق کلیه قوانین و مقررات اخلاقی اجرا شده و هیچ تخلف و تقلبی صورت نگرفته است. مسئولیت گزارش تعارض احتمالی منافع و حامیان مالی پژوهش به عهده نویسنده مسئول است و ایشان مسئولیت کلیه موارد ذکر شده را برعهده می‌گیرند.

REFERENCES

- Eslami, Maryam. (2014). The sound of storks' wings. Tehran: Center for intellectual development of children and adolescents..
-,..... (2013). where can I get help? Tehran: Ba farzandan.....,.....
-,..... (2015). Mr. Stork's daughter. Tehran: Surah Mehr.....,.....
-,..... (2019). I'm shouting, daddy, come. Tehran: Qadyani.....,.....
- Pakseresht, mojde. (2013). a cup of poetry. Tehran: Center for intellectual development of children and adolescents.
- Poladi, Kamal. (2009). Children's Literature Foundations. Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Tavalaaii, Hossein. (2019). the shoulder of the farthest scarecrow. Tehran: Goya.
- Jahan Doost, Sabz Ali. et.al. (2015). "Analysis and review of the themes of poems in children's magazines of the 1980s". Scientific-research journal of child studies, Shiraz University, 8th year, 1st issue, pp. 69-92.
- Hajvani, Mehdi. (2014). "Ups and downs of Iranian children's and youth poetry in three decades after the revolution". Persian literature, fifth year, number one, pp. 81-100.
- Hamzai, Rodabe. (2017). should I touch the knife? Tehran: Surah Mehr Publications.
- Davari, Zahra. (2014). a wedge of watermelon. Tehran: Center for intellectual development of children and adolescents.
- Rahman-doost, Mustafa. (2014). in the name of my friend God. Tehran: pydayesh.
- Rezvani, Tayyaba. (2018). everyone has a right. Qom: Jamal.

- Zarkani, Seyedmehdi. et.al. (2016). "A review of the content of children's poetry in the 1970s". Journal of the Faculty of Literature and Human Sciences, No. 159, pp. 167-192.
- Shamani, Tayyaba. (2013). Sepideh-Dam traveler. Tehran: The Foundation for the Preservation of the Works and Values of Holy Defence, Sarir Publication.
-,..... (2016). I miss you. Najaf Abad: Mehr Zahra Publications..... ,.....
-,..... (2019). cute pistachios. Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Shaarinejad, Ali Akbar. (2018). children's literature, Tehran, Information Institute.
- Shabannejad, Afsane. (2018). an unbearable poem. Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Shabani, Asadullah. (2014). Polk by Polk. Tehran: Peydayesh.
-,..... (2014). Lalala Abre pareh. Tehran: Amirkabir, Bita..... ,.....
- Shafiei, Kamal. (2013). Papeti ants. Tehran: Sureh Mehr.
-,..... . (2019). if trees had legs. Tehran: Goya. ,.....
- Tahoori, Mehrvash. (2011). "a drop of song, a piece of moonlight". Children's and Adolescent Literature Research Journal, 7th year, number 31, Tehran.
- Foroughi Rad, Payam. (2015). review and analysis of the form and content of children's poetry. PhD Thesis, Mohaghegh Ardabili University.
- Qezel Ayaq, Soraya. (2014). literature for children and teenagers and promotion of reading. Tehran: Samt.
- Kianoush, Mahmoud. (1974). Shaerkodak in Iran. Tehran: Agah.
- Moradi, Mehdi. (2014). Sibzmani songs. Tehran: Center for intellectual development of children and adolescents.
- Mardani, Mehdi. (2016). behind the head of Paizi. Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Mortazavi-Kermani, Ali-Reza. (1986). Rules and principles of book reviews for children and teenagers. Tehran: Center for Islamic Culture and Arts.
- Mousavizadeh, Saeedeh. (2014). the chicken is the neighbor of the goose. Tehran: Charkhe Falak.
-, (2017). Aqara and Maqara, there is no manager here. Tehran: Nashr Shahr.
- Mousavian, Ensieh. (2014). ice cream Wednesdays. Tehran: Center for intellectual development of children and adolescents.
- Nik-Talab, Babak. (2014). my sister became a bird. Tehran: Center for intellectual development of children and adolescents.
- Vahabzadeh, Rahmat. (2015). "Reviewing the themes of children's and teenagers' poems in the 1980s based on the famous poets of this period". The second national conference of modern researches in the field of humanities and social studies of Iran.
- Hashempour, Maryam. (2018). Mayumiotashkar. Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- happy Birthday to me. Tehran: Pydayesh. Hashempour, Maryam. (2013).

فهرست منابع فارسی

اسلامی، مریم. (۱۳۹۳). صدای بال لک‌لک‌ها، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
.....، کجا کمک بگیرم. تهران: با فرزندان.

- (۱۳۹۵). دختر آقا لک لک. تهران: سوره مهر.
- (۱۳۹۹). داد می‌زنم بابا بیا. تهران: قدیانی.
- پاک‌سرشت، مزده. (۱۳۹۱). یک فنجان شعر. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- پولادی، کمال. (۱۳۸۷). بنیادهای ادبیات کودک. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- تولایی، حسین. (۱۳۹۹). شانه دورترین مترسک. تهران: گویا.
- جهان‌دوست، سبزعلی و دیگران. (۱۳۹۵). «تحلیل و بررسی مضامین اشعار در مجلات کودک دهه هشتاد». مجله علمی-پژوهشی مطالعات کودک، دانشگاه شیراز، سال هشتم، شماره ۱، صص ۹۲-۶۹.
- حجوانی، مهدی. (۱۳۹۴). «فراز و فرودهای شعر کودک و شعرنوجوان ایران در سه دهه پس از انقلاب». ادب فارسی، سال پنجم، شماره ۱، صص ۸۱-۱۰۰.
- حمزه‌ای، رودابه. (۱۳۹۷). دست بزمن به چاقو؟. تهران: انتشارات سوره مهر.
- داوری، زهرا. (۱۳۹۳). یک قاچ هندوانه. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- رحمان‌دوست، مصطفی. (۱۳۹۴). به نام دوستم خدا. تهران: پیدایش.
- رضوانی، طیبه. (۱۳۹۸). هر کسی حقی داره. قم: جمال.
- زرقانی، سیدمهدی و دیگران. (۱۳۸۶). «بررسی محتوایی شعر کودک در دهه هفتاد». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره ۱۵۹، صص ۱۹۲-۱۶۷.
- شامانی، طیبه. (۱۳۹۱). مسافر سپیده‌دم. تهران: بنیادحفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس، نشر صریح.
- (۱۳۹۶). دلم تنگ تنگ است. نجف آباد: انتشارات مهر زهرا.
- (۱۳۹۹). پسته‌های بانمک. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر. (۱۳۸۱). ادبیات کودکان، تهران، مؤسسه اطلاعات.
- شعبان‌نژاد، افسانه. (۱۳۹۸). یک شعر بی طاقت. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- شعبانی، اسدالله. (۱۳۹۲). پولک به پولک. تهران: پیدایش.
- (۱۳۹۳). لالالایباره. تهران: امیرکبیر، بی‌تا.
- شفیعی، کمال. (۱۳۹۳). مورچه‌های پاپتی. تهران: سوره مهر.
- (۱۳۹۹). اگر درخت‌ها پای رفتن داشتند. تهران: گویا.
- طهوری، مهروش. (۱۳۸۱). «چگه‌ای آواز، تگه‌ای مهتاب». پژوهش‌نامه ادبیات کودک و نوجوان، سال هفتم، شماره ۳۱، تهران.
- فروغی‌راد، پیام. (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل فرم و محتوای شعر کودک. رساله دکتری، دانشگاه محقق اردبیلی.
- قزل‌ایاق، ثریا. (۱۳۹۲). ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن. تهران: سمت.
- کیانوش، محمود. (۱۳۵۲). شعر کودک در ایران. تهران: آگاه.
- مرادی، مهدی. (۱۳۹۴). آوازهای سیب‌زمینی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- مردانی، مهدی. (۱۳۹۶). پشت سر پاییز. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- مرتضوی کرمانی، علی‌رضا. (۱۳۶۴). ضوابط و اصول نقد کتاب‌های کودکان و نوجوانان. تهران: کانون فرهنگ و هنر اسلامی.
- موسوی‌زاده، سعیده. (۱۳۹۴). مرغ همسایه غاز است. تهران: چرخ فلک.
- (۱۳۹۷). افاره و مقاره، این‌جا مدیر نداره. تهران: نشر شهر.
- موسویان، انسیه. (۱۳۹۴). چهارشنبه‌های بستنی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- نیک‌طلب، بابک. (۱۳۹۳). خواهرم پرنده شد. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

وهاب‌زاده، رحمت. (۱۳۹۵). «بررسی مضامین اشعار کودکان و نوجوانان در دهه هشتاد با تکیه بر شعرشاعران مشهور این دوره». دومین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران. هاشم‌پور، مریم. (۱۳۹۰). میومیوتشکر. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
....., (۱۳۹۳). تولدم مبارک. تهران: پیدایش.

معرفی نویسندگان

مریم محمدی: دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبانهای خارجی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

(Email: m.mohammadi301058@gmail.com)

(ORCID: 0000-0003-0086-9243)

مرتضی محسنی: استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبانهای خارجی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

(نویسنده مسئول: mohseni@umz.ac.ir)

(ORCID: 0000-0002-2071-1622)

غلامرضا پیروز: استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبانهای خارجی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

(Email: pirouz_40@yahoo.com)

(ORCID: 0000-0002-7278-2393)

احمد غنی‌پور ملک‌شاه: استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبانهای خارجی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

(Email: Ghanipour48@gmail.com)

(ORCID: 0000-0002-1864-9209)

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited.

Introducing the authors

Maryam Mohammadi: PhD student, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

(Email: m.mohammadi301058@gmail.com)

(ORCID: 0000-0003-0086-9243)

Morteza Mohseni: Professor of the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

(Email: mohseni@umz.ac.ir: Responsible author)

(ORCID: 0000-0002-2071-1622)

Gholamreza Pirouz: Professor of the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

(Email: pirouz_40@yahoo.com)

(ORCID: 0000-0002-7278-2393)

Ahmad Ghanipour Malakshah: Professor of the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

(Email: Ghanipour48@gmail.com)

(ORCID: 0000-0002-1864-9209)